

Den revolutionära demokratin mörka sida

I år [2017] inträffar två jubileer. Det första är hundraårsjubileet av den ryska revolutionen, som inledde ”det korta 1900-talet”, som historikern Eric Hobsbawm uttryckte det. Det andra är att 80 år har gått sedan de ökända Moskvaprocesserna, som markerade den stalinistiska repressionens kulmen och berövade många av revolutionens hjältar livet.

Dessa två historiska dramer drog också upp linjerna för en av de viktigaste diskussionerna i vår tid: om de sociala framstegens öde och vägar; om revolutionens plats i mänsklighetens utveckling; om möjligheten att förändra själva principerna för den sociala utvecklingen och att krossa dess begränsningar; i slutändan, frågan om frihet och brist på frihet. Hur förhåller sig då 1917 års revolution och Stalins stora terror till varandra? Var Stalin den som bröt med arvet från 1917 eller den som förde det vidare? ¹ Var repression, extrem centralisering, statens kontroll över samhälle och individer och politisk diktatur det oundvikliga resultatet av revolutionen?

Den franske marxistiske filosofen Daniel Bensaïd skrev ironiskt om de liberala historiker, ofta ångerfulla stalinister, som påminde om författarna av bibliska sagor och som skapade en teleologisk bild av historien där varje händelse redan innehöll ett korn av den oundvikliga framtiden: Hegel födde Marx, som födde Lenin, som födde Stalin... De mest långtgående brukar gräva upp Paulus eller Platon... Den verkliga historien och dess innehåll förångas i detta grepp. Så, enligt den etablerade släktforskningen, blir den stalinistiska diktaturen en logisk fortsättning och legitim arvtagare till Oktoberrevolutionen, dess mekaniska och oundvikliga konsekvens.²

I den akademiska historieskrivningen kring ryska revolutionen har förhållandet mellan demokrati och diktatur blivit ett centralt tema. Många liberal-konservativa historiker betraktade tidigt händelserna 1917 som en ”totalitär revolution” och bolsjevikerna som skapare av totalitarism. Leonard Shapiro, Richard Pipes, Zbigniew Brzezinski, Robert William Seton-Watson, Georg von Rauch och många andra kom till liknande tolkningar under inflytande av Hannah Arendts teorier om totalitarism.

Men redan på 1970-talet kom en ny generation av historiker – ”revisionister” – och sådde tvivel om revolutionens ”totalitära” innehåll. Stephen Cohen, Moshe Levin och Robert Tucker visade hur normaliseringen av våld och intolerans, auktoritära ledarskapsmetoder och den övercentralisering som växte fram ur inbördeskrigets traumatiska erfarenheter förändrade bolsjevismens politiska kultur.³ Sheila Fitzpatrick sammanfattade: ”Intresset för inbördeskriget som formativt moment är relaterat till försöken att hitta nya förklaringar till stalinismens utveckling. Att flytta ’arvssynden’ från ’Vad bör göras’ teoretiska utgångspunkter till de faktiska omständigheter som rådde under bolsjevikernas första fem år vid makten.”

Men även inom ramen för de ”revisionistiska” analyserna av de tilltagande auktoritära tendenserna var det framför allt bolsjevikpartiet som uppmärksammades.

Ett antal historiker har övertygande påvisat den motsägelsefulla kombinationen av demokratiska och auktoritära drag hos bolsjevikpartiet.⁴ Men frågan om det fanns en jordmån för de

¹ Mihail Gefter *Stalinism: vechnoye vozvrasheniye*, <http://old.russ.ru/politics/20030303-gef.html>

² Bensaïd *Daniel Stalinism and Bolshevism* [sv. övers [Stalinism och bolsjevism](#)]

³ Stephen F. Cohen, ”Bolshevism and Stalinism”, i Robert C. Tucker, ed., *Stalinism* (New York, 1977), s.15-16; M. Lewin, *Lenin's Last Struggle* (New York, 1970), s. 12 [[Lenins sista strid](#)]; Robert C. Tucker, ”Stalinism as Revolution from Above”, in Tucker, ed., *Stalinism*, s 91-2.

⁴ Den mest fullständiga analysen av dessa motsättningar finns hos Rabinowich A. *Bolsheviki prihodyat k vlasti*:

auktoritära tendensernas tillväxt hos förhållanden utanför bolsjevikpartiet ställdes vanligtvis inte. Ännu mindre diskuterades om det verkligen existerar en sådan dikotomi mellan demokrati och autoritarism, som det hävdades. Var inte de demokratiska och auktoritära tendenserna olika sidor eller stadier av samma sociala processer? Fanns det inte i demokratin i sig, diktatoriska element, en slags ”mörk sida” för att låna ett uttryck av Mikhail Lifshitz? Den här artikeln komma ägnas åt en diskussion av dessa frågor.

Sovjetdemokratin

I sina texter om revolutionen 1917 koncentrerar sig Leo Trotskij på inre oenigheter i bolsjevikpartiet under revolutionsåren. För honom var dessa diskussioner ett viktigt argument i den politiska kampen, eftersom många av hans motståndare vid de avgörande momenten 1917 direkt motsatte sig Lenin eller intog en vacklande inställning, och många år efter bolsjevikernas seger kunde detta vändas emot dem. Ibland överdrev han eller tolkade tendentiöst de ”gamla bolsjevikernas” åsikter och handlingar, men han visade övertygande att det existerade djupa meningsskiljaktigheter i partiets ledning.

Detta var inget överraskande för dem som hade deltagit i revolutionen. Bilden av ett monolitiskt parti, som marscherade från seger till seger uppstod senare, i en stalinistisk historiografi.

Men 1917 var bolsjevikerna ett pluralistiskt parti med ett utvecklat demokratiskt arbetssätt och full frihet för intern diskussion, och de visade sig vara den politiska kraft som mest entydigt satte tilltro till en djup demokratisering av landet.⁵ Detta var huvudorsaken till deras oerhörda framgång. Bolsjevikernas demokratiska grund syn bestod inte bara av retorik utan också av ett politiskt program som grundades på majoritetens krav och formulerades i den berömda parollen: freden till folket, jorden till bönderna, fabriken till arbetarna. Men viktigast var att det var just bolsjevikerna som konsekvent förespråkade en radikal politisk reform: att överföra all makt från den provisoriska regeringen, som inte var vald, till sovjeterna. Under 1917 omvandlades sovjeterna till landets mest representativa organ. I slutet av hösten representerade de upp till hälften av befolkningen, d v s mycket mer än några andra organ tillsammans (zemstvoer, dumor etc.) De åtnjöt folkets enorma förtroende och utövade ett avgörande inflytande över stämningarna hos massorna.⁶ Men bolsjevikerna såg dem som mer än bara massorganisationer.

Sovjeterna växte spontant fram som organ för självorganisering av städernas arbetare och soldater redan under de första dagarna av Februarirevolutionen.⁷ Och på våren 1917 spred sig denna rörelse till landsbygden. Varje fabrik, varje militärenhet och många byar valde på möten representanter till stads- och distriktssovjeter som förenade sig på regionnivå och bildade gemensamma organ. Redan i maj-juni 1917 hölls sovjeternas första nationella kongress som representerade omkring 20 miljoner organiserade väljare.⁸

Sovjeternas delegater valdes ständigt om. De stod i direkt kontakt med sina väljare och

revoluciya 1917 goda v Petrograde. M., 1989; *ibid Krovaviye dni: ijulskoye vosstaniye 1917 goda v Petrograde.* M., 1992 [[Bolsjevikerna kommer till makten](#)]; *ibid Bolsheviki u vlasti.* M., 2007.

⁵ Alexander Rabinowitch, [Bolsjevikerna kommer till makten](#) (Revolutionen i Petrograd 1917), *ibid Krovaviye dni: ijulskoye vosstaniye 1917 goda v Petrograde.* M., 1992.

⁶ Oskar Anweiler *The Soviets. The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils 1905-1921.* New York, Pantheon books, 1974. s. 122-123; Rabinowich A. *Bolsheviki prihodiat k vlasti: revoluciya 1917 goda v Petrograde.* M., 1989; Sakhnin A.V. *Opyt Oktyabra 1917 goda.* M., 2017.

⁷ Tokarev Y.S. *Petrogradsky sovet rabochih i krestyanskih deputatov v marte-aprele 1917 g.* M., 1976. s. 12; Oskar Anweiler *The Soviets. The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils 1905-1921.* New York, Pantheon books, 1974. s. 103-106

⁸ Oskar Anweiler *The Soviets. The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils 1905-1921.* New York, Pantheon books, 1974. s. 122-123.

uttryckte deras stämningar och åsikter. Ur detta perspektiv fungerade sovjeterna som konsekvent demokratiska organisationer.

Medan de moderata socialister som först fick majoritetsinflytande över sovjeterna såg dem som ett diskussionsforum eller en massorganisation, började bolsjevikerna nästan från början att utveckla en fundamentalt annorlunda syn. Redan den 27 februari 1917 utgav bolsjevikpartiets ledande organ ett flygblad riktat till huvudstadens arbetare: ”Börja omedelbart att välja representanter till fabrikskommittéer. Deras företrädare kommer att utgöra arbetarnas sovjet, som ... kommer att skapa en provisorisk revolutionär regering”.⁹ Två månader före Lenins ”Aprilstesen” föreslog alltså den bolsjevikiska ledningen att den kommande revolutionära regeringen skulle bildas av sovjeterna och vara ansvarig inför dessa. Det är viktigt att förstå att idén i sig inte var en leninistisk uppfinning, utan var rotad djupt i bolsjevikernas politiska kultur.¹⁰

Enligt Lenins teori om staten under den revolutionära epoken, som han utvecklade under våren och sommaren 1917, betraktades sovjeterna som en ny form av samhällsorganisation som ersatte den gamla byråkratiska staten. Lenins tanke var att sovjeterna kunde bli en politisk form där massorna tog kontroll över alla viktiga frågor: produktion, konsumtion, utbyte, allmän ordning etc. utan en byråkrati och polisapparat skild från folket. Åtskilliga byråkrater skulle finnas kvar även i sovjetsystemet, trodde Lenin, men alla kommer att väljas och kunna ersättas när som helst. Lenin skriver att det är nödvändigt att ”bryta ner den gamla byråkratiska maskinen och omedelbart börja bygga en ny maskin, som gradvis kan upphäva byråkratin”.

Den bolsjevikiska parollen ”All makt till sovjeterna” fick oväntat stort stöd bland de arbetare och bönder som lyckades organisera sig i sovjet. De såg att den liberal-socialistiska provisoriska regeringen inte skulle genomföra radikala sociala reformer eller göra slut på kriget. Förtroendet för huvudstadens oansvariga politiker och för statsapparaten som ärvts från det tsaristiska imperiet föll snabbt. Under trycket underifrån av allt mer radikala känslor kom sovjeterna mer och mer under bolsjevikernas inflytande – och det var exakt detta som möjliggjorde för bolsjevikerna att ta makten i oktober.

I detta avseende var bolsjevikernas framgång 1917 en klar framgång för en radikal demokrati. Alla försök att se revolutionen 1917 som en process som ”avslöjade den totalitära potentialen”, saknar faktisk grund. Det skulle i så fall vara nödvändigt att klassificera en social rörelse baserad på direkt demokratisk representation som ”potentiellt totalitär”.

Men det här leder oss till huvudfrågan: vad hände därefter? Hur kunde ett radikalt demokratiskt parti med ett nästan anarkistiskt program för den totala demokratiseringen av samhället och som grundades på en demokratiskt organiserad social rörelse, bli en centraliserad och auktoritär kraft i ett samhälle där alla former av självstyre, gräsrotsdemokrati, pluralism och fri diskussion undertrycktes.

Partiet och Sovjeterna

Bland dem som från vänster kritiserat bolsjevikernas auktoritära metoder och styre, vilka i stor utsträckning också innefattar akademiker som ägnat sig åt de revolutionära rörelsernas historia, finns den vitt spridda föreställningen att en grundläggande innebörd av inbördeskriget som följde på Oktoberrevolutionen låg i att den centraliserade partistatsmakten kuvade de demokratiska landvinningarna som tagit sin form i sovjet och fabrikskommittéer.

Det finns grund för den sortens påståenden. Bolsjevikerna inledde med att omedelbart bryta

⁹ *Kommunisticheskaya partiya – organizator pobedy socialisticheskoy revolucii. Mart-oktyabr 1917. Dokumenty i materialy.* M., 1961.

¹⁰ Alexander Rabinowitch, [Bolsjevikerna kommer till makten](#) (Revolutionen i Petrograd 1917)

med den ”borgerliga demokratins” framgångar, som exempelvis den Konstituerande församlingen, och andra statsorgan för representativ demokrati, partipluralitet, etc. Detta förde mycket snabbt med sig konflikter med de strukturer de själva förde fram som former för socialistisk demokrati.

Nedan ska jag fokusera på ett antal faser i den här offensiven där framväxten av auktoritära tendenser är tydlig.

Ett missbruk av majoriteten: Exekutiva kommittén och regeringens allsmäktighet.

Redan den andra Sovjetkongressen i oktober befann sig under bolsjevikmajoritetens fullständiga kontroll. Formellt sett var regeringen, Folkkommisariernas råd, utsedd av sovjeternas centrala exekutivkommitté (VTsIK, Vserossiysky Centralny Ispolnitelny Komitet), och stod ansvarig inför denna. I centrala exekutivkommittén ingick 62 bolsjeviker, 29 vänstersocialistrevolutionärer, 6 mensjevik-internationalister, 3 ukrainska socialister, och en socialistrevolutionär. Moderata socialister hade lämnat den andra sovjetkongressen i protest. En så stor majoritet tillät bolsjevikpartiet att i VTsIK att driva igenom de beslut som tagits av bolsjevikregeringen, (Folkkommisariernas råd). Folkkommisarierna antog helt enkelt det ena dekretet efter det andra, och ställde därmed VTsIK inför fullbordat faktum.

Inledningsvis väckte detta vrede och protester även från bolsjevikfraktionerna inom VTsIK. Redan på VTsIKs andra sammanträde den 4 november 1917 kritiserade en bolsjevikrepresentant regeringen för egenmäktighet. Mellan VTsIK och Folkkommisariernas råd uppstod en direkt institutionell konflikt, som fortgick under hela november månad 1917, och som skulle blossa upp emellanåt även efter det. Det stod redan då klart för flertalet politiker i sovjeterna, också för bolsjeviker, att bevarandet av den bolsjevikiska enpartiregeringen skulle innebära ett hot i händelse av att omständigheterna försvårades. En av ledarna för Moskvabolsjevikerna sade på ett av VTsIKs möten i november 1917 att utan kompromisser mellan de partier som fanns representerade i sovjeterna kommer ”en fortsatt rent bolsjevikisk regering leda till [...] att de proletära massorganisationerna hamnar, långt från att leda det politiska livet, till skapandet av en regering som inte kan ställas till ansvar och till nederlag för revolutionen och landet”.

De som främst förfäktade VTsIKs överordnade ställning i förhållande till regeringen var vänstersocialistrevolutionärerna, som under tre månader ingick i regeringen.

De första månaderna efter Oktoberrevolutionen lyckades vänstersocialistrevolutionärer och andra som förespråkade att regeringen skulle underställas sovjeterna, uppnå vissa framgångar. Exempelvis blev den av bolsjevikerna undertecknade ”Lagen om samverkan mellan Centrala exekutivkommittén och Folkkommisariernas råd”, ett villkor för att vänstersocialistrevolutionärerna skulle ingå i regeringen i december 1917. Förutom att bekämpa kontrarevolutionärer kunde regeringen i enlighet med denna lag inte ta ett enda större steg framåt utan Centrala exekutivkommitténs, VTsIKs, medgivande.

Men med tiden fick bolsjevikernas totala övervikt den effekten att Centrala exekutivkommittén förvandlades till ett fikionlöv för bolsjevikernas makt (enligt den framstående bolsjevikern Jelena Stasova). Samverkan mellan bolsjevikerna och sovjeterna i de flesta regionerna i Ryssland utvecklades på liknande sätt.

Partiförbud, utrensningar av sovjet, valfusk, repressioner

Begränsandet (och i förlängningen förbudet av) för icke-bolsjevikiska socialistpartier var en nyckelfaktor som undergrävde sovjeternas verkliga självständighet.

Det första steget i denna riktning tog moderata socialister själva när de lämnade den andra

sovjetkongressen i oktober. Deras aktivister fortsatte att jobba på plats i sovjeterna, men de visade sig vara väldigt svagt representerade inom centrala rådsinstitutioner. Ännu vintern 1917–18 beslöt socialrevolutionärernas (SR) partiledning att fullt ut delta i sovjeternas arbete och kämpa om inflytande i dessa organ, men det begynnande inbördeskrigets logik omöjliggjorde snart detta arbete. I maj och juni 1918 stödde många av SRs ledare den tjeckoslovakiska kårens uppror och skapade i praktiken en egen regering som utropade sig till ett högsta verkställande organ över en del av Volgaregionen och Ural. Den 14 juni 1918 svarade VTsIK med att utesluta SR ur sovjeterna på alla nivåer. Trots att SR återigen legaliserades 1919 i Sovjetryssland, lyckades man utöver några enskilda undantag aldrig återfå något inflytande i sovjeterna.

Mensjevikerna splittrades i frågan om sovjeterna redan vintern 1917–18. Partiets högerfalang ansåg arbetet i Sovjeterna vara meningslöst, och menade att ”oundvikligen kommer sovjeternas roll under den ryska revolutionens fortsatta utveckling att minska.” Detta försvagade partiets inflytande i sovjeterna, men vänstermensjeviker fortsatte att arbeta i dem tills de tillsammans med socialistrevolutionärerna i juni 1918 blev uteslutna genom ett beslut taget av VTsIK. Visserligen upphävde VTsIK sitt beslut i november 1918, och mensjeviker blev i många regioner återigen invalda i sovjeterna, och 1920 vann de en anmärkningsvärd framgång vid omvalen, men mensjevikerna misslyckades med att utveckla partiet; bolsjevikerna svarade med repression, och krossade sina forna partikamrater.

För vänster-SR slutade arbetet i sovjeterna på det mest tragiskt tänkbara sätt. Till skillnad från högerfalangen betraktade de sovjetdemokratien som en av revolutionens viktigaste landvinningar, och delade i stort Lenins syn på sovjeterna som en ny form för samhällsorganisation. Hos vänstersocialistrevolutionärerna härskade en formidabel kult av sovjeterna, och de ingick en formell regeringskoalition med bolsjevikerna.

Det var just under trycket från vänster-SR som bolsjevikerna gjorde eftergifter när de erkände sovjetorganens prioritet över regeringen. Men partikoalitionen i regeringen avbröts i mars 1918, när vänster-SR vägrade erkänna separatfreden med Tyskland i Brest-Litovsk, vilket Lenin ställde som ett ultimatum. Tack vare bolsjevikernas majoritet ratificerades freden på sovjeternas fjärde, extrainsatta, kongress i mars 1918, efter att Lenin med en intensitet som saknade motstycke, pressat medlemmarna i kongressens bolsjevikfraktion. Vänstersocialistrevolutionärerna lämnade Folkkommisariernas råd, men blev kvar i VTsIK och övriga sovjetorgan.

Från mars till juli 1918 förvärrades vänster-SRs relation med den centrala bolsjevikmakten, även om partierna på sina ställen (däribland Petrograd) hade ett tätt samarbete såväl i sovjeterna som i lokala regeringsorgan. Men regeringens eftergift till tyskarna och bolsjevikernas nya politik i byarna (se nedan) utlöste ett kraftigt motstånd från vänstersocialistrevolutionärerna. Därtill fick deras position stort gensvar såväl bland bönderna som i många fall bland fabriksarbetarna, och dessutom bland åtskilliga medlemmar i själva bolsjevikpartiet. Vänstersocialistrevolutionärernas inflytande i sovjeterna växte snabbt, särskilt på landsbygden.

Bondesovjeterna som befann sig under deras starka dominans blockerade regeringens politik med rekvisitioner och spannmålsuppköp och bröt på andra sätt mot regeringens politik.

På sovjeternas femte kongress i juli 1918 fick Vänster-SR trots det bara 269 mandat, medan bolsjevikerna fick 678. Partiets ledning misstänkte att det kunde röra sig om valfusk (och det föreligger all anledning att tro att misstanken var riktig).

De överklagade men när de inte lyckades nå någon framgång bröt ett så kallat vänstersocialistrevolutionärt uppror ut. Vänster-SRs centralkommitté organiserade och genomförde ett terrordåd. I hopp om att provocera fram ett stopp för freden i Brest-Litovsk, som betraktades som ett förräderi mot revolutionen, mördades i juli den tyske ambassadören

Wilhelm von Mirbach. Vänstersocialistrevolutionära förband intog post och telegraf och arresterade ledaren för Tjekan, Feliks Dzerzjinskij. Bolsjevikerna såg det som ett uppror, även om detta inte var syftet. Sammanstötningar ägde rum mellan avdelningar som stödde bolsjevikerna och vänstersocialistrevolutionärerna. Lenins parti kom ut som segrare och de deltagande socialistrevolutionärerna arresterades. Andra förvisades från sovjeterna till områden som kontrollerades av bolsjevikerna.

Alla medlemmar av oppositionella partier blev inte fördrivna från sovjeterna. På många platser fortsatte oppositionella socialister under några år att delta i de lokala sovjeternas arbete, men i regel utgjorde de bara små minoriteter. Enskilda undantag fanns men sett till hela landet fanns det praktiskt taget inte kvar någon organiserad sovjetisk opposition mot bolsjevikerna efter juli-augusti 1918. På så sätt lämnades gräsrötterna ensamma åt bolsjevikernas allt hårdare kontrollerande politiska maskineri.

Fattigdomskommittéerna mot sovjeterna. Praktiken att upplösa sovjeterna

Ett viktigt led i bolsjevikernas splittringspolitik bland bönderna och för att underminera sovjeternas makt, särskilt på landsbygden, blev skapandet av Fattigkommittéer, *bedkoms*. De skapades av VTsIK i juli 1918.

Bönderna vägrade sälja spannmål till staten för planekonomipriser. Därför beslöt bolsjevikerna att stödja sig på den fattigare delen av bondeklassen för att kunna beslagta brödet från "kulakerna" och mellanskiktsbönder. Bedkoms skapades för att uppnå två mål; å ena sidan ville man förse svältande städer med spannmål, å andra sidan strävade bolsjevikerna medvetet mot att så splittring bland bönderna. Samtidigt fanns det oklarheter i relationerna mellan bedkoms och de lokala sovjeterna. Bedkoms fick mandat att ingripa på sovjeternas områden.

I praktiken ledde detta till en splittring i bondesamhället och massiva konflikter mellan bedkoms och bysovjeterna (som dominerades av mellanskiktsbönder). Bedkoms överskred ofta gränsen för sina befogenheter och emellanåt upplöste de helt enkelt sovjeterna när dessa vägrade uppfylla centralmaktens direktiv. Militära organ och partiorgan, liksom de överordnade sovjetorganen, som stod under bolsjevikernas ledning, såg mellan fingrarna. I slutänden överläts bondesovjeternas makt åt de bolsjeviserade bedkoms.

Exempelvis förordnade Moskvagouvernementets bedkomkongress i augusti 1918 att "där sovjeterna förvandlas till ett vapen för att exploatera arbetarna, där byarna hamnar i kulakernas händer, där måste bedkoms ta makten i sina händer." Motsvarande beslut togs i ett tiotal guvernement och härader. På andra platser på landsbygden uppstod dubbelstyre, men stöd från centralmakten förvandlades bedkoms till extraordinära organ med obegränsad, även väpnad, makt. Allt som oftast klarade bondesovjeterna inte av att göra motstånd mot detta.

Bedkoms förvandling till organ för krigsdiktaturen ledde på landsbygden till att bondeståndets missnöje växte och till att sovjetmaktens sociala bas krympte. Därför inleddes hösten 1918 en kampanj för att återupprätta sovjeterna. Säkerhetspolisen lät skicka ut en order där man förtydligade att bedkoms var livsmedelsorgan, och att man ogärna såg att makt överfördes till fattigkommittéerna. Men att vända på händelseförloppet var redan svårt.

Problemet var att lokala bolsjevikledningar ofta gick till strid mot fiender de såg överallt. När den revolutionära entusiasmen blandades med bristande kompetens, liten politisk och administrativ erfarenhet, ledde det till extrema åtgärder. Således koncentrerade sig sovjeternas exekutiva kommitté i Tambov på att bekämpa vänstersocialistrevolutionärer, men kampen vidgades snart till de partilösa gräsrötterna i sovjeterna. Man tog ett beslut om att betrakta sovjeternas kommunistfraktioner som organ för makten i september 1918. På bedkoms guvernementkongress i Tambov var 398 av 411 ledamöter bolsjeviker. Detta uppfattade man

som en framgång, och kongressen reste parollen ”all makt till vårt parti”. Man telegraferade till guvernementets alla hörn om att till sovjeternas nästföljande kongress kommer man bara att kalla kommunister, alla övriga uteslöts. Resultatet blev att den sammankallade kongressen till hundra procent var bolsjevikisk, men den återspeglade föga stämningen bland bondeståndet. Detta hindrade för övrigt inte kongressen att utfärda ett dekret om ”Ryska Kommunistpartiets och bedkoms diktatur inom gränserna för Tambovguvernemet” och att inför VTsIK ansöka om att få utropa det ”ryska kommunistpartiets överdiktatur över hela den sovjetryska federationen”. Resultatet blev att ”vårt partis diktatur”-politiken som fördes i Tambovguvernemet 1918–21 ledde till en mängd omfattande bondeuppror under slagordet ”för sovjeterna utan kommunister”. I andra regioner var läget inte lika spänt, men motsvarande tendenser fanns även där. Redan på hösten 1918 förvärrades situationen. Myndigheterna var på gränsen till öppen konflikt med majoriteten av bönder. På sovjeternas extrainsatta sjätte kongress i november 1918 tog man beslut om att begränsa bedkoms intrång, och bekräftade sovjeternas konstitutionella befogenheter.

På de platser där makten övergick från sovjeterna till partiet medföljde oönskade konsekvenser. Partiet såg ett enormt inflöde av ”lycksökare”, det vill säga karriärer, äventyrare, kriminella, osv. Detta ledde i sin tur till att maktnissbruket växte lavinartat på sina ställen. Under hot om arkebusering konfiskerade nyblivna kommunister bönders egendom, tvingade in kvinnor i tvångsäktenskap och begick alla tänkbara våldsamheter mot befolkningen. Detta ledde till att kommunistpartiets auktoritet snabbt föll, och protesterna växte. Därför tog man på den åttonde partikongressen i mars 1919 beslutet att ”kommunisterna måste leda sovjeternas verksamhet, men inte ersätta dem.” Formellt sett betydde detta att makthavarna försökte stoppa sovjeterna från att förvandlas till en fernissa för partidiktatur och istället återfinna kopplingarna till de breda massorna. Samtidigt bibehöll man siktet på att få full kommunistdominans i sovjeterna. Kommunistpartiet ”måste erövra det odelade politiska herraväldet över sovjeterna och den egentliga kontrollen över hela deras arbete”, löd kongressens resolution.

Trots detta försök att finna en ”gyllene medelväg” mellan partiets diktatur och sovjeternas demokrati fortsatte konflikterna med sovjeterna. Och med sina väpnade styrkor i ryggen avgick bolsjevikerna som regel med segern. Under de rådande omständigheterna där partiet hade politiskt monopol, växte inte bara partiet till ett statssystem, utan förvandlades stegvis till systemets fundament.

Partiorganisationernas godtycke, fördrivningen av oppositionella partier från sovjeterna, kommunisternas växande kontroll över sovjeternas arbete, att man de facto avskaffade fria val och ersatte dem med att utse företrädare uppifrån; allt detta ledde till att ”parallella system för sovjeterna” dök upp i en rad fall. Således kunde det på landsbygden samtidigt operera probolsjevikiska bedkoms och sovjeterna i opposition mot dessa. Slutligen företogs nedifrån genom aktivister försök att skapa nya organ av sovjettyp. Det mest berömda av dessa var Fabriksombudens församling i Petrograd från mars till juni 1918. Sammankomsten hade som mål att återupprätta den revolutionära demokratins förstörda principer, och erkände i princip sovjetsystemet. Man försökte till och med få sin delegation till sovjeternas fjärde kongress i Moskva under mars månad godkänd. Men kongressledningen varken erkände delegationen eller gav dem ordet. Trots det försökte fabriksombuden mot slutet av maj genomdriva förändringar inifrån det existerande sovjetsystemet. Men det försämrade läget för livsmedelsdistribution ute i landet och motsättningarna med bolsjevikmyndigheterna drev Fabriksombudens församling till att utlysa strejk i ett tidigt skede. Detta utlöste i sin tur en kraftig reaktion från bolsjevikerna. Myndigheterna upplöste församlingen, och ett antal av dess aktivister fängslades. I princip alla politiska organ som uppstod under inbördeskriget gick ett liknande öde till mötes; de blev med våld skingrade i namn av ”proletariatets diktatur”.

Om man ska summera kan man dra slutsatsen att de bolsjevikiska myndigheterna verkligen

vidtog ett antal åtgärder som rev upp grunden för sovjetdemokratien. Dessutom är det bara delvis som dessa kan förklaras med omständigheter kopplade till inbördeskriget (som till exempel skapandet av fattigkommittéer för att driva in spannmål, och även det bara delvis). Andra var en konsekvens av bolsjevikledningens doktrinära övertygelse att klasskampens ”innehåll” (ekonomisk centralism, segern över småborgarna och deras partier, etc.) stod över dess ”form” (d.v.s sovjeterna).

Demokratins mörka sida

Sovjeterna accepterade ingalunda partiets diktat utan motstånd. Lokala sovjeter på olika nivåer försvarade under lång tid sin autonomi från bolsjevikpartiets krav. Arbetare och bönder organiserade kampanjer som krävde rättvisa val till sovjeterna med medverkan av alla socialistiska partier. Under 1920–21, efter Röda Arméns seger på de flesta fronter, när situationen i landet lättade något, fanns det en viss vitalisering av arbetarrörelsen. Historikern Simon Pirani visar att i Moskva ville och försökte icke-partianslutna arbetare bedriva olika former av deltagande demokrati, de försökte återuppliva Moskvasovjeten, men mötte starkt motstånd från bolsjevikpartiet och regeringen.¹¹ I ännu högre grad präglades motståndet av den ”tredje vågens” rebeller, som agiterade för fria sovjeter – i Kronstadt, Ukraina och i Tambov-regionen.

Många av dessa former av motstånd (både aktivt och passivt) förtjänar att undersökas ytterligare. Men i denna dramatiska historia om kampen mellan demokrati och diktatur finns det fortfarande någonting som saknas. Det ryska samhället självt, inklusive de delar som deltog i att skapa och utveckla sovjeterna, förblev bärare av auktoritära tendenser och konservativa fördomar som växte fram underifrån. Dessa fördomar, som patriarkal sexism och anti-semitism, våldskulturer och starka hierarkier påverkade den sociala utvecklingen. Det finns många belegg för att arbetare och bönder tröttnade på att delta i beslutsprocesser och ville att tekniker eller administratörer skulle ta ansvar för produktion, distribution av varor och andra uppgifter som sovjeterna försökte lösa. Det betyder att sovjetsystemets (och samhällets) auktoritära omvandling delvis härrörde underifrån. Vi vet att en del av begränsningarna i pluralism och frihet faktiskt skapades inom ramen för det traditionella vardagslivet och introducerades av vanliga sovjetmedlemmar underifrån, innan de drevs igenom av bolsjevikerna från toppen.

För att förstå hur sovjetdemokratins sammanbrott blev möjligt är det viktigt att inte bara undersöka det inre tryck den utsattes för. Kanske ligger en del av svaret i vad Michail Lifshitz kallat för ”demokratins mörka sida”. Det gäller de ryska särdrag som gjorde den mycket mottaglig för auktoritära tendenser, våld och intolerans, men som inte var direkt kopplad till kommunisternas krav på centralisering.

En viktig, men otillräckligt undersökt, byråkratiseringsprocess av sovjeterna började redan vintern 1917–18 när sovjeterna började försöka fylla behovet av erfarna administratörer och annan kompetent personal. Rekryteringen av denna kader skedde å ena sidan från bolsjevikpartiet och å andra sidan från den gamla tsaristiska förvaltningen.

Det är intressant att notera att under sovjetmaktens första månader kände sig många sovjeter som fullständigt suveräna enheter på det kommunala självstyrets nivå och de bevakade svartsjukt sina befogenheter gentemot såväl bolsjevikerna som mot statsdepartementets lokala organ.¹² I ett antal fall lyckades de med detta. Men samtidigt måste dessa sovjeter lösa exceptionellt komplexa förvaltningsuppgifter under förhållanden av ekonomisk ruin, militärt

¹¹ Pirany S. *Russkaya revolucija v otstuplenii*. M., Novyi Hronograf, 2013. [eng. orig. Simon Pirani: *The Russian Revolution in Retreat 1920-24* (2008)]

¹² Alexander Rabinowitch. ”The Evolution of local Soviets in Petrograd, November 1917 - June 1918. The Case of the First City District Soviet” *Slavic Review*. Volume 46. Issue 1. Spring 1987. s. 20-37

hot och hunger. I ett försök att hantera dessa uppgifter försökte sovjeterna använda och även integrera befintliga lagstiftande, administrativa strukturer och tidigare anställda inom dessa.

Alexander Rabinovich exemplifierar med finanskommissionen i Petrograds stadsdelssovjet nummer 1. Fram till oktober 1917 fanns det ingen permanent anställd personal i den och den totala månadsbudgeten för sovjeten rörde sig kring 400 rubel. Men redan i januari 1918 när den blev en fullvärdig kommunal myndighet, skulle finanskommissionen förvalta en månadsbudget på 600 000 rubel, vilket medförde att man behövde heltidsanställd kompetent personal. Våren 1918 skapade denna stadssovjet ett antal permanenta avdelningar med anställd personal: bostadsavdelningen, kontorsavdelningen, juridiska avdelningen, utbildningsavdelningen etc. I maj uppgick antalet avdelningar och divisioner till 20. Antalet anställda hade ökat i motsvarande grad.

Med inbördeskrigets utbrott ställdes många sovjetter också inför det faktum att deras mest aktiva delegater ständigt mobiliserades till Röda armén eller till centrala statsmyndigheter. Som ett resultat överfördes allt fler befogenheter till anställda administratörer, kontorister och tekniker som ofta hade lång erfarenhet av motsvarande jobb på myndigheter under tsarismen.

På ett paradoxalt sätt sammanföll höjdpunkten för de lokala sovjeternas oberoende och suveränitet med den delvisa urgröpningen av deras representativa funktion och en hög grad av byråkratisering av dessa organ. Detta var en av anledningarna till att sovjeternas auktoritet på den lokala nivån minskade och till framväxten av parallella organ. Ett annat uttryck för demokratins ”mörka sida” var en rad fall av administrativ godtycklighet, som ofta involverade våld som inte initierats från partiet eller de högre statsorganen utan av folkmassorna, underifrån.

Till exempel, våren 1918 uppstod frågan om underhåll av lokala sovjetorgan, särskilt på landsbygden. Narkomzem (Folkkommissariatet för livsmedel) informerade bönderna om att de lokala sovjeterna skulle införa lokala skatter för att få fram medel för sitt arbete och detta ledde till akuta konflikter inom bondeklassen själv. En del av sovjeterna, där representanterna för de fattiga bönderna dominerade, införde en intensifierad beskattning av ”kulakerna”, det vill säga av rika och välsituerade bönder. Detta orsakade starkt motstånd från dessas sida. Efter att ett sådant beslut fattats av en sovjet i byn Rizodeevo i Nizjnij Novgorodprovinsen, jagade de beväpnade ”kulakerna” helt enkelt ut sovjeten med våld.¹³ I hundratals liknande fall sökte rika bönder lösa upp de existerande sovjeterna och bilda nya, lojala mot byns ledande skikt. Detta framkallade i sin tur hård reaktion från de fattiga bönderna, som också tillgrip våld (ofta med hjälp av bolsjevikiska myndigheter). Det är uppenbart att båda sidor offrade demokratins metoder för att värna sina sociala intressen. Sådana konflikter undergrävde det demokratiska arbetssättet och skapade en miljö där motsättningarna bara kunde lösas med vapen och tvång. Och ofta kom initiativen för dessa auktoritära beslut och metoder underifrån.

Den tredje aspekten av den revolutionära demokratins ”mörka sida” var förknippad med massornas politiska utmattning och med deras likgiltighet inför deltagande i den demokratiska processen. Denna passivitet hade sin grund i en mängd olika och ibland motsatta förhållanden. Men den förstörde alltid basen för det demokratiska bygget.

Å ena sidan finns det redan under vintern 1917–18 ett växande antal rapporter att ekonomiskt sönderfall, hot om hungersnöd och arbetslöshet orsakat apati bland massorna och lett nedgång i den revolutionära rörelsen. Under inbördeskrigets år, när miljontals arbetare tvingades kämpa för att bokstavligen överleva, föll inte bara deltagandet i det politiska livet och intresset för det. Arbetarklassens storlek minskade samtidigt med nära hälften. Under dessa förhållanden blev det demokratiska deltagandet helt enkelt omöjligt.

Å andra sidan orsakade också den följande normaliseringen av den socioekonomiska

¹³ Osipova T.V. *Rossiiskoye krestyanstvo v revolucii iu grazhdanskoy voyne*. M., «Strelets», 2001. s. 75.

situationen en relativ demobilisering av de breda massorna. Simon Pirani citerar företrädare för arbetare som redan under NEP-perioden medger att de är ”politiska lata människor” som ”är engagerade i små saker hemma och för lata för att gå till möten”.¹⁴ Det är uppenbart att den ekonomiska återhämtningen i början av 1920-talet blev faktorer som ledde till en politisk demobilisering av arbetarklassen som stod i samklang med det sociala kontrakt som bolsjevikerna erbjöd: ökat välbefinnande i utbyte mot lojalitet och underkastelse.

Massiva fördomar som revolutionen ärvde från tidigare perioder inverkade också starkt och negativt på de sociala processerna. Antisemitismen, som var speciellt starkt utvecklad i Ukraina och i södra Ryssland spelade här en särskild roll. Historikern Sergei Pavlutjenkov beskriver hur sovjeterna blev redskap för etnisk konfrontation i ett antal fall där antisemitiska känslor utvecklades i riktning mot extremt grymma pogromer (som naturligtvis förlamade deras demokratiska potential).

Även Centrala byrån för de judiska kommunistiska sektionerna, som var knuten till det ryska kommunistpartiets centralkommitté, tvingades medge att den ”märkbare skillnaden i attityd till sovjetmakten i den judiska och icke-judiska befolkningen” som existerar i den västra delen av landet stärkte den traditionella antisemitismen och starkt påverkade sovjeternas sammansättning och roll i Ukraina.¹⁵ Exempel på akuta nationella konflikter inom sovjeterna fanns inte bara i judiska bosättningsområden, utan även i områden som Basjkiria och Mariregionen. På landsbygden och i nationella utkanter av landet behöll även andra arkaiska system sitt inflytande, inklusive feodala klanstrukturer och relationer.¹⁶ Dessa strukturer var oförenliga med den demokratiska processen och bidrog till ökningen av antidemokratiska tendenser.

I ett historiskt drama av en sådan storleksordning som den ryska revolutionen, är det mycket svårt att göra ett entydigt bokslut. Det går inte att placera aktörerna, deras motiv och handlingar otvetydigt mellan poler av gott och ont. Kampen mellan demokrati och diktatur var inte de två motsatta principer som bestämde det slutliga resultatet av sociala och politiska strider. Så ser det bara ut i en spegel av ideologiska tolkningar.

Bolsjevikerna kom till makten burna på vågen av en enorm demokratisk rörelse där miljontals människor organiserade sig för att delta i politiken. De uppfattade sig själva som anhängare av djupgående demokratisering av samhället och sökte verkligen uppnå det. Men denna demokratisering utfördes inte och kunde inte utföras i enlighet med ideala idéer om hur demokratiska processer ska gå till. Den konfronterades med djupa och motsägelsefulla förhållanden i det verkliga samhället och antog de former och egenskaper som växte ut ur dessa motsättningar.

Att lösa de uppgifter som revolutionen stod inför – allt ifrån att skörda spannmål till att krossa statsbyråkratin – var omöjligt genom enkel rösträkning. De måste lösas i en konfrontation med starka krafter där inte nödvändigtvis de talrikaste, utan de som var bäst organiserade, mest motiverade och mest beredda på uppoffringar kunde segra.

Sovjeterna var en av de mest konkreta formerna för sådan en demokratisering. I sin utopiska form gick de långt bortom horisonten av ett hierarkiskt organiserat klassamhälle. Men under Rysslands specifika historiska omständigheter för hundra år sedan kunde sovjeterna inte utöva sin demokratiska kraft i utopiskt rena former. De byggde sina egna apparater, procedurer och politik baserade på sociala intressen, ideologiska och kulturella idéer och på en politisk kultur som bars fram av dem som byggde rörelserna kring sovjeterna. Och av det mänskliga material som var tillgängligt. Det bidrog ofta till inflytande från paternalistiska, auktoritära (och ofta direkt våldsamma) styrmetoder. Eller åtminstone till beredskap att kapitulera inför dessa

¹⁴ Pirany S. *Russkaya revolucija v otstuplenii*. s. 239.

¹⁵ Pavluchenkov S.V. *Voennyi kommunism. Vlast i massy*. M., 1997.

¹⁶ Pavluchenkov S.V. *Orden Mechenoscev. Partiya i vlast posle revolucii. 1917-1929*. M., 2008.

metoder.

För bolsjevikerna i sin tur var revolutionens sociala mål viktigare än formerna och de medel de använde för att uppnå dem.

Den bolsjevikiska politikens hårda centralisering och undertryckande av oliktankande var en del av samma ”mörker” i den demokratiska revolution som skapade sovjeterna med massornas direkta styre av sitt eget kollektiva öde. Omvandlingen av frihet till auktoritärt styre var tyvärr följden av en organisk process som inte bara handlade om bolsjevikmakten.

Betyder det att allt som hände var oundvikligt? Hade det varit möjligt att skapa ett mer pluralistiskt och tolerant sociopolitiskt system? Låg dessa möjligheter utanför bolsjevismen?

Jag tror att nyckelfaktorn i dramat fortfarande var de extrema förhållanden under vilka den ryska revolutionen utvecklades. Det var just de djupa politiska motsättningarna som omöjliggjorde samarbete och upplöste de socialistiska partierna på olika sidor av det heta inbördeskriget, som bestämde att socialistrevolutionärerna och mensjevikernas uteslöts från sovjeterna. Det var ekonomisk ruin och hot om hungersnöd som tvingade bolsjevikerna att införa krigskommunismen på landsbygden så grymt, snabbt och överallt, och som undergrävde möjligheterna till sovjetisk demokratisk reglering. Det var inbördeskriget som gav prioritet åt produktivitetstillväxt snarare än arbetarnas självstyre över arbetsprocessen.

Den revolutionära demokratin var auktoritär i sig själv – som en fånge av historiens kedjor av politiskt arv och kultur – och de extrema förhållandena förstärkte de auktoritära tendenserna. Både bolsjevikmakten och sovjetdemokratin var uttryck för samma verklighet.

[Till Tidsignal 15](#)

Lästips

Några böcker som är mycket viktiga om man närmare vill studera hur revolutionen utveckling under de första åren är följande – tyvärr är de på engelska:

David Mandel, *The Petrograd workers and the Soviet seizure of power: from the July days 1917 to July 1918* (1984)

Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks in power: the first year of Soviet rule in Petrograd* (2007) [utdrag om Brest-Litovsk på svenska: [Krig eller Fred? \]](#)

Simon Pirani, *The Russian Revolution in Retreat 1920-24* (2008).

På svenska är det sämre beställt med texter som grundligt analyserar revolutionens utveckling under de första åren sett ur perspektivet av den revolutionära demokratin, sovjeternas utveckling, arbetarklassens och partiets ställning m m, men det finns några som tar upp en del av dessa problem t ex:

Pierre Broué, [Anmärkningar om bolsjevikpartiets historia](#) (1962)

Ernest Mandel, [Oktoberrvolutionen, statskupp eller revolution?](#) (Kapitel 7, sid. 54 ff)

Maurice Brinton, [Fabrikskommittéerna i ryska revolutionen](#) (Kritik utifrån en rådssocialistisk/anarkistisk ståndpunkt)